

А.А. Подгасцький, к.с.-г.н., Науково-дослідний інститут «Укראгропромпродуктивність»

У роботі проведений ґрунтовний аналіз поширення олійних культур у світі та Україні, визначені найбільш перспективні культури для країни, викладені аспекти динаміки їх урожайності, стан переробної промисловості, а також фактична урожайність основних олійних культур за роками та причини її мінливості.

Ключові слова: соняшник, соя, ріпак, валові збори, площі посіву, експорт, переробна промисловість, урожайність.

Світове споживання і виробництво рослинної олії до кінця наступного десятиліття зросте до 135–137 млн. т у рік. Ці показники відповідають річному приросту 2,6%–2,8%. Причинами збільшення споживання є: приріст населення, підвищення життєвого рівня і зростання продуктивності світового аграрного сектора [1].

За обсягом виробництва основними видами сировини у світі для рослинної харчової олії є соняшник, соя, різні види пальм, ріпак, бавовник, арахіс, оливки (маслина), кунжут, сафлор та деякі інші. Для технічних цілей готують олію із льону, тунгу, перили, лялеманції та коноплі.

У світовому виробництві харчової рослинної олії перше місце належить соєвій олії, друге – пальмовій, третє і четверте – соняшнику і ріпаку. Велику роль у загальному обсязі виробництва харчової рослинної олії відводять арахісовій, бавовняній та оливковій олії.

Особливе місце посідають кокосова, пальмова і пальмо ядра олії, загальне виробництво яких до цього часу становило 18–20% світового виробництва рослинної олії. Одержання рослинної жирної олії має безперечну економічну перевагу порівняно з виробництвом тваринних жирів. Крім того, під час переробки олієнасіння поряд із олією можна одержувати харчові білки, значення яких з огляду на загострену проблему дефіциту білкових ресурсів у світі зростає.

Перше місце серед олієнасіння посідає соя. У загальному обсязі виробництва олійної сировини на їх частку припадає близько половини. Під час переробки сої одержують гарну харчову олію, а також харчові білки, які використовують для одержання і збагачення інших харчових продуктів.

Значна частка в світових ресурсах олійної сировини належить насінню бавовнику. Під час його переробки одержують волокно і харчову олію, а також харчові білки.

На частку арахісу припадає 10% виробництва олієнасіння. Арахіс є цінною олійною, а також продовольчою культурою.

Третє місце у виробництві олійної сировини посідає соняшник. Останнім часом продовжує зростати світове виробництво його насіння. Культуру почали вирощувати в країнах, де раніше її, практично, не сіяли (держави ЄС, Канада, США). Значно збільшилося виробництво соняшнику в

Туреччині, Румунії та Аргентині.

У зв'язку зі створенням низькоерукових і низькоглікозилатних сортів значно зростає також виробництво олії з ріпаку. Збільшується виробництво копри і пальмового ядра, значна частина яких експортується країнами-виробниками.

Важливою олійною культурою у світі і, особливо, Україні є соняшник. За даними ФАО, у 2010 році світові площі посівів соняшнику становили 24,0 млн. га, валовий збір становить 30,7 млн. т. Головні країни-виробники насіння соняшнику – це: Україна (6,8 млн. т), Росія (5,3 млн. т), Аргентина (2,2 млн. т), Китай (1,7 млн. т), Франція (1,6 млн. т), Болгарія (1,5 млн. т), Туреччина (1,3 млн. т), Румунія (1,3 млн. т), США (1,2 млн. т), Угорщина (1,0 млн. т), Іспанія (0,9 млн. т), Індія (0,6 млн. т) та багато інших країн (рис. 1). Середня врожайність цієї культури у світі становить 13,3 ц/га. Найвищі врожаї насіння соняшнику були зібрані в Австрії – близько 29,0 ц/га; Швейцарії – 29,0 ц/га; Угорщині – 26,7 ц/га; Франції – 25,6 ц/га; Італії – 22,3 ц/га, Україні – 18,4 ц/га [1]. Таким чином, згідно наведених вище даних України і Росія є основними виробниками (12,0 млн. т) соняшникового олієнасіння в світі, що складає близько 40% (рис. 2).

У структурі посівних площ с.-г. культур України більшу частину займають зернові та зернобобові культури – 57,3%. На соняшник припадає 17,3%, а ріпак 3,0% (рис. 3). Чітко простежується тенденція до підвищення частки олійних культур, особливо соняшнику у загальній структурі посівних площ с.-г. культур України. Динамічне збільшення посівних площ під соняшником пов'язане з надзвичайними властивостями цієї культури і високою рентабельністю. Один гектар його посіву за урожайності 2,5 т/га дає 12 ц олії, 0,8 т шроту, 0,3 т білка, 25–30 кг меду та іншої продукції, а чистий прибуток складає 2,5–3,0 тис. грн./га.

Про вагомий потенціал виробництва соняшнику в Україні свідчить позитивна динаміка валового збору насіння соняшнику за останні десяти років, наведена в табл. 1. Водночас, слід наголосити на тому, що спроба збільшення виробництва соняшнику тільки за рахунок розширення площ посіву призводить до негативних наслідків, бо ця культура значно висушує ґрунт та накопичує багато збудників хвороб.

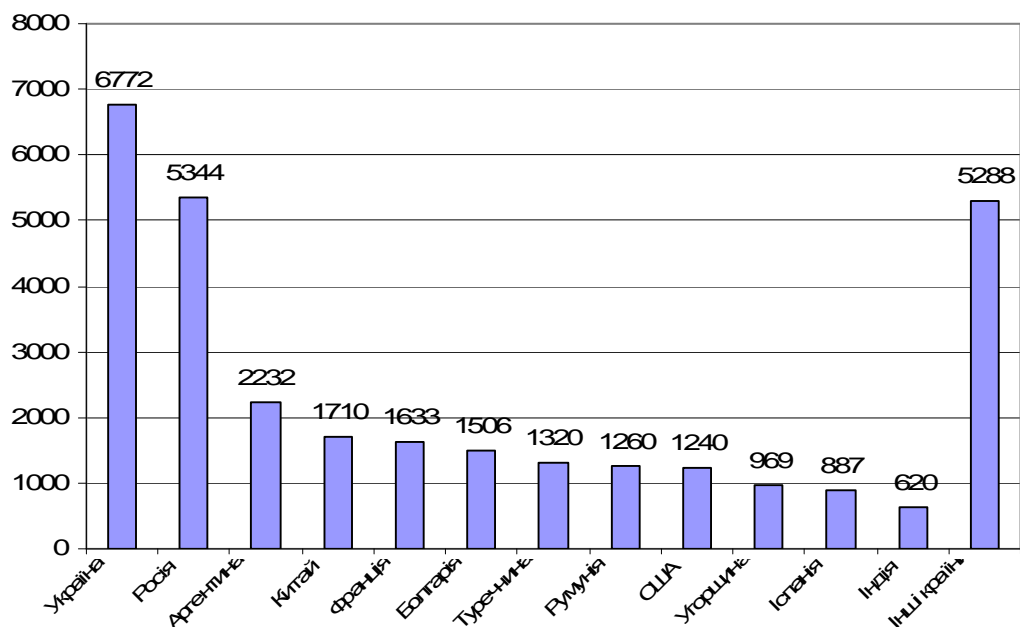

Рис. 1. Виробництво насіння соняшнику основними країнами світу у 2010 році, тис т (за даними ФАО, <http://faostat.fao.org>) [1]

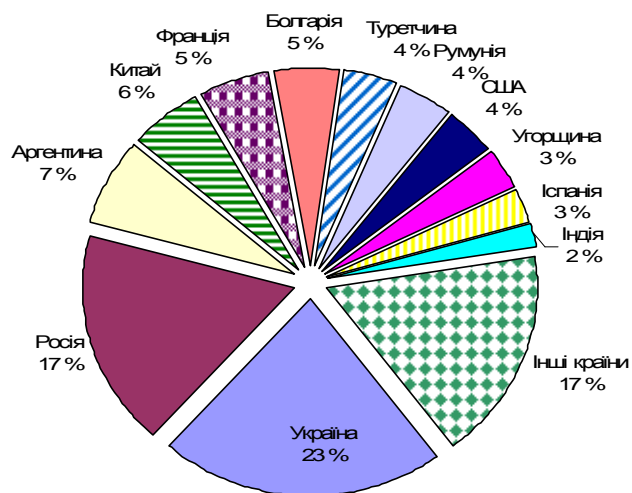

Рис. 2. Частка участі країн у виробництві насіння соняшнику в світі у 2010 році, % (за даними ФАО, <http://faostat.fao.org>) [1]

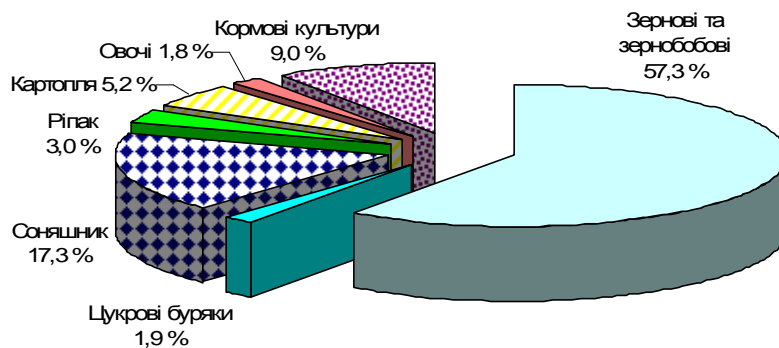

Рис. 3. Структура посівних площ сільськогосподарських культур по Україні в 2011 році, % (за даними Держстат України, <http://www.ukrstat.gov.ua>) [2]

Аналіз стану вирощування соняшнику в Україні свідчить, що його посівні площі в 2011 році досягли рекордного значення за останні 20 років і становили 4739 тис. га, що за високого рівня врожайності (1,84 т/га) забезпечило отримання близько 8,7 млн. т товарного насіння [3]. Інтенсивне виробництво насіння соняшнику дає змогу Україні бути повноправним гравцем на ринку цієї продукції у світі, оскільки за останні десятиліття частка виробництва соняшнику в Україні щодо світового рівня зросла з 11,3 % (1995 р.) до 22,3 % (2010 р.) [3]. Останніми роками Україна стала стійким експортером насіння олійних культур. Отже, найбільшим експортером соняшникового насіння у 2008 році була наша держава. Крім цього, розвиток потужностей з переробки насіння забезпечив зменшення вивезення сировини за кордон з 0,7 млн. т (2008 р.) до 0,4 млн. т (2010 р.). Україна є не лише одним із лідерів виробництва товарного соняшнику, а й займає провідне місце серед експортерів олії цієї культури. Вирощування та експорт соняшнику, ріпаку та сої є одним із головних джерел прибутку для сільськогосподарських підприємств різних форм власності [4].

Експорт дозволяє вирішувати низку проблем, пов'язаних із фінансуванням посівних та збиральних робіт, забезпеченням господарств насінням, паливно-мастильними матеріалами, засобами захисту рослин. Зростання потужностей переробки насіння соняшнику забезпечило лідерство з експорту олії саме нашій державі, відсоток участі якої у світовому ринку соняшникової олії у 2008 році становив 45,9 %, а у 2009–2010 рр. підвищився до 56,9–57,8 %.

Таблиця 1

Виробництво основних олійних культур в Україні у 1995–2011 рр.

Рік	Валовий збір, тис. т		
	соняшник	соя	ріпак
1995	2860	22,1	39,8
1996	2123	15,2	23,0
1997	2308	128,1	44,0
1998	2266	58,6	67,0
1999	2794	45,3	147,9
2000	3457	64,4	131,8
2001	2250	73,9	134,6
2002	3270	124,7	60,8
2003	4254	231,8	50,9
2004	3050	363,3	148,9
2005	4706	613,0	284,7
2006	5324	889,6	605,7
2007	4174	722,6	1047,0
2008	6526	812,8	2872,8
2009	6360	1043,5	1873,3
2010	6772	1680,2	1469,7
2011	8671	2264,4	1437,5

Останніми роками значно збільшилися переробні потужності олійних культур у нашій країні. За даними «Укроліяпром», потужності переробки підвищилися до 10 млн. т. У 2010 році на Україні

вироблено більше 2,6 млн. т соняшникової олії, що у 6 разів більше за потребу країни. Тому, на сьогодні Україна має можливості і потужності бути найбільшим експортером соняшникової олії у світі [5].

В Україні налічується 26 великих олійно-жирових комбінатів та близько 4 тис. невеликих. Основні обсяги виробництва олії припадають на підприємства, що входять до асоціації «Укроліяпром» – близько 80 %. У минулому і поточному сезоні до п'ятірки лідерів із виробництва олії ввійшли ТОВ «Комбінат Каргілл», ЗАТ «Пологівський ОЕЗ», ЗАТ «Дніпропетровський ОЕЗ», ЗАТ «Славолія», ТОВ «Одеський ОЕЗ» [3, 5].

Олієжирова галузь – це найбільший експортер у харчовій промисловості. Загалом українська олія експортується до 27 країн світу. Основними імпортерами нерафінованої олії традиційно є Єгипет, Франція, Італія, Австрія, Туреччина, Нідерланди, а рафінованої – Росія, Білорусь, Казахстан, Узбекистан.

Поряд із цим, надзвичайно важливим джерелом доповнення олійних сировинних ресурсів є соя, ріпак, рижій, суріпиця, гірчиця, площі під якими в Україні останніми роками збільшуються.

Сою вирощують більш ніж у 80 країнах світу. Починаючи з 1922 року основна кількість зерна вироблялася в 10 країнах: у США – 54,8 млн. т, Бразилії – 19,2 млн. т, Китаї – 9,7 млн. т, Аргентині – 11,3 млн. т, Індії – 3,0 млн. т, Італії – 1,4 млн. т, Індонезії – 1,9 млн. т, Канаді – 1,4 млн. т, Парагваї – 1,3 млн. т і в країнах СНД – 0,9 млн. т. В Україні площі під цією універсальною культурою також збільшуються. За даними Держкомстату України, в 2010 році посівна площа сої становила 1,07 млн. га порівняно з 645 тис. га у 2009 році. Урожайність цієї культури знизилася до 1,62 т/га в 2010 р., порівняно з 1,68 т/га у 2009 р. Динаміка врожайності та розширення посівних площ під культурою зумовлені багатьма чинниками. Головним із них є впровадження нових, більш продуктивних сортів, які характеризуються швидкістю, оскільки соя належить до південних культур і зони її вирощування визначаються температурним режимом. Отже, приємно констатувати, що створені останнім часом українськими селекціонерами ранньостиглі сорти (Київська 98, Романтика, Мрія, Устя, Фаєтон, Березина, Северная звезда та ін.) дозволять успішно вирішити проблему поширення культури в північні регіони України [3].

Ще однією перспективною олійною культурою в Україні є ріпак – основне джерело рослинної олії у 30 країнах світу. У 2010 році його вирощували на площі понад 31,6 млн. га. Посівна площа під цією економічно вигідною культурою останнім часом дещо розширилась. Найбільш помітно збільшилися площі, зайняті ріпаком, у країнах ЄС та КНР. Світовий валовий збір її становить 59,0 млн. т. Головні країни-виробники на-

сіння ріпаку це: Китай (13,1 млн. т), Канада (11,9 млн. т), Індія (6,4 млн. т), Німеччина (5,7 млн. т), Франції (4,8 млн. т), Великобританія (2,2 млн. т), Австралія (2,2 млн. т), Польща (2,1 млн. т), Україна (1,5 млн. т), США (1,1 млн. т), Чехія (1,0 млн. т), Румунія (0,9 млн. т) (рис. 4). Україна входить до десятки світових лідерів виробництва ріпаку. Частка участі українського ріпаку становить 2,5 % (рис. 5) [1].

Тенденція до розширення посівів культури є характерною і для України (рис. 4) [1-3]. Основною причиною, яка стримує збільшення виробни-

цтва олійних родини капустяних, є низький рівень урожайності. Середня врожайність товарних посівів ріпаку, ріжю і гірчиці в Україні значно нижча, порівняно із середньоєвропейською. Так, урожайність озимого ріпаку (1,3–1,5 т/га) становить 30 % потенційної і 40 % – європейської, а для ярого ріпаку, гірчиці і ріжю зафіксовано такі показники: 20–25 % потенційної врожайності і 25–35 % – європейської. Основною причиною, що визначає низьку врожайність цих олійних культур, є недотримання агротехнологій вирощування через брак сучасного обладнання.

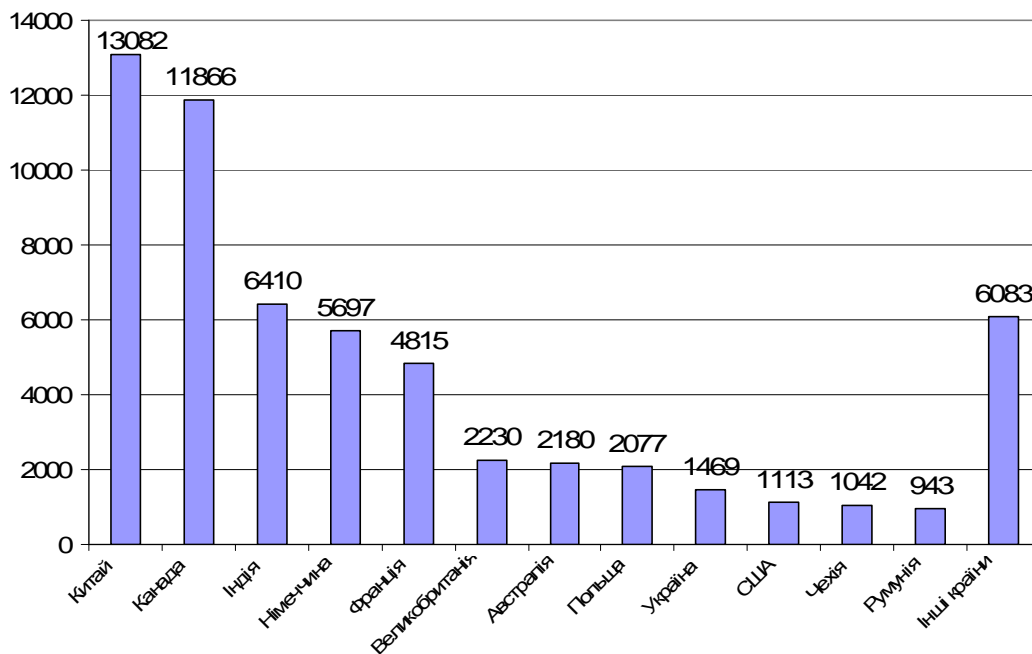

Рис. 4. Виробництво насіння ріпаку в основних країнах світу у 2010 році, тис. т (за даними ФАО, <http://faostat.fao.org>) [1]

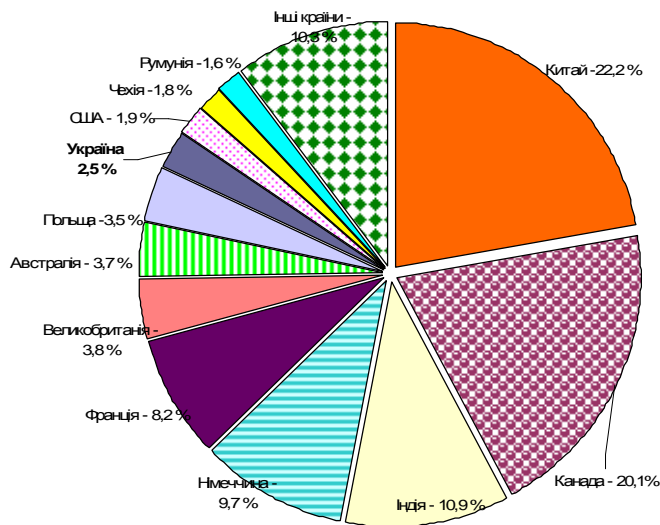

Рис. 5. Частка участі країн у виробництві насіння ріпаку у 2010 році, % (за даними ФАО, <http://faostat.fao.org>) [1]

Ерукова кислота в олії і глюкозинолати у макусі обмежували можливості використання продуктів переробки олійного насіння культури на харчові та кормові цілі. З появою безерукових

низькоглюкозинолатних сортів вітчизняної та світової селекції (Тисменицький, Іванна, Света, Дангал, Атлант та ін.) ріпак перетворився в культуру з великими потенційними можливостями [3].

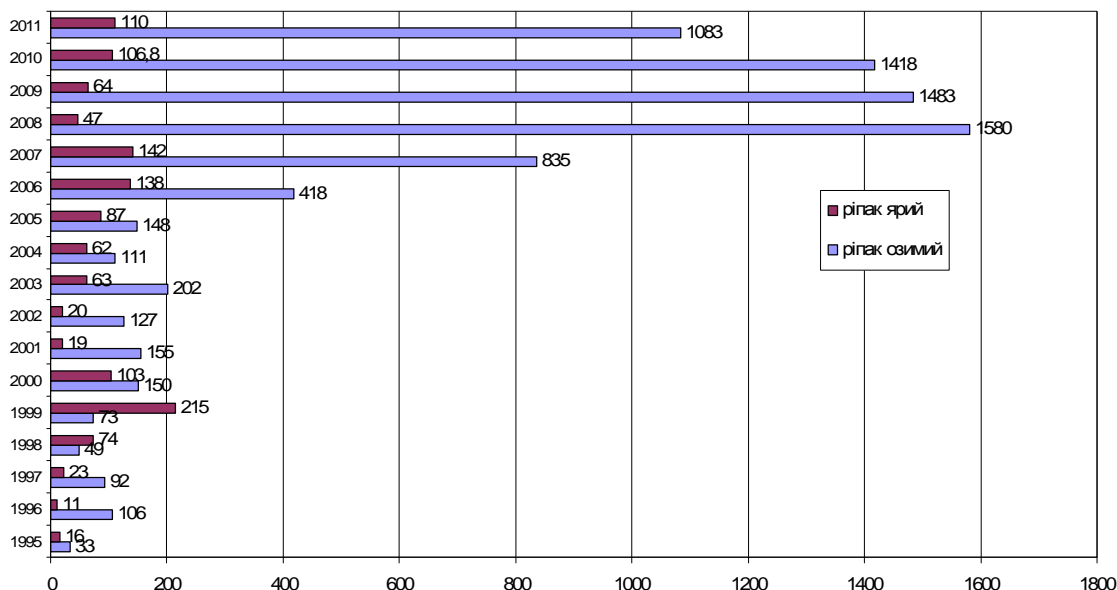

Рис. 6. Динаміка посівних площ під ріпаком в Україні за 1995–2011 рр., тис. га (за даними Держстат України, <http://www.ukrstat.gov.ua>) [2]

З урахуванням ресурсів та природного становища, а також конкретні умови, що створюються світовою економікою, наша країна успішно конкурує на світовому ринку олійного насіння, олії завдяки підвищенню професійного потенціалу, зростанню матеріально-технічного забезпечення та поліпшенню технологічного супроводу вирощування олійних культур.

Висновки. Для виготовлення харчової олії в світі вирощують: соняшник, сою, ріпак, бавовник, арахіс, оливки, кунжут та інші культури. Серед згаданих, провідною в Україні є соняшник, за виробництвом насіння якого країна лідирує в світі. Важливою економічною перспективою є змен-

шення Україною експорту сировини (насіння) і збільшення соняшникової олії. Важливою олійною культурою в Україні є соя. Водночас, збільшення площ, зайнятих нею, не супроводжується підвищенням її урожайності, незважаючи на те, що сортовий потенціал дозволяє розширювати зони її вирощування. Останнім часом збільшилися в Україні площі під ріпаком, що дозволило країні ввійти в десятку лідерів з його виробництва. Резервами підвищення урожайності олійних культур в Україні є поліпшення технологій вирощування, удосконалення матеріально-технічного забезпечення виробництва.

Список використаної літератури:

1. Food and agriculture organization of the United Nations. FAO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faostat.fao.org/site/636/default.aspx#ancor>.
2. Виробництво основних сільськогосподарських культур за регіонами. Державна служба статистики України. Сайт Державного департаменту статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Площі зернових та олійних культур. Урядовий портал. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua>.
4. Андрієнко А. Л. Роль соняшнику в агропромисловому комплексі України / [А. Л. Андрієнко та ін.] // Вісник Степу : наук. зб. : Ювілейний випуск до 80-річчя заснування Національної академії аграрних наук та 100-річчя Кіровоградського інституту АПВ. – Кіровоград : КОД, 2011. – С. 15–26.
5. Бойко С. М. Експортний потенціал ринку насіння соняшнику та продуктивність його переробки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. : 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / С. М. Бойко. – К., 2005. – 21 с.
6. Козуб Н. М. Сучасний стан та перспективи виробництва і реалізації насіння соняшнику / Н. М. Козуб // Таврійський науковий вісник. – 2006. – Вип. 47. – С. 223–226.
7. Паштецький А. В. Розвиток ріпакового підкомплексу в АР Крим : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. с.-г. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / А. В. Паштецький.
– К., 2010. – 20 с.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОИЗВОДСТВА МАСЛИЧНЫХ КУЛЬТУР В МИРЕ И УКРАИНЕ

А.А. Подгаєцький

В работе проведен основательный анализ распространения масличных культур в мире и Украине, определены наиболее перспективные культуры для страны, изложены аспекты динамики их урожайности, состояние перерабатывающей промышленности, а также фактическая урожайность основных масличных культур по годам и причины ее изменчивости.

Ключевые слова: подсолнечник, соя, рапс, валовый сбор, площадь посева, экспорт, перерабатывающая промышленность, урожайность.

STATE AND PROSPECTS OF OILSEED PRODUCTION IN THE WORLD AND IN UKRAINE

A.A. Podgaetskiy

In the article, the detailed analysis of oil crops distribution in the world and Ukraine has been done; the most perspective crops for the country has been determined; described aspects of the dynamics of yields, the state of the processing industry, as well as the actual yield of major oilseeds over the years and the reasons for its variability have been showed.

Key words: sunflower, soy, colza, gross collecting, crops area, export, processing industry, productivity.

Дата надходження до редакції: 06.03.2013 р.

Рецензент О.Г. Жатов